

УДК 069.51(477.53):738

Н.Г. Кондратенко

**ПОЕЗІЯ ВЕЛИКИХ ФОРМ:
КЕРАМІЧНІ МИСКИ ІВАНА
ГЛАДИРЕВСЬКОГО У ЗІБРАННІ
ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО**

Стаття присвячена зібранню габаритних мисок Івана Гладиревського у колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Подано науковий опис музейних предметів, визначено перспективи дослідження теми.

Ключові слова: Іван Гладиревський, Опішне, Полтавське губернське земство, посуд, миска, кераміка, реставрація, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

З-поміж численних та різноманітних колекцій Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського особливу увагу привертає збірка опішненських керамічних виробів епохи модерну. Метою даної статті є висвітлення однієї з цікавих сторінок становлення керамічного виробництва на Полтавщині через призму діяльності відомого гончаря Івана Гладиревського з Опішного та розглянути колекцію його габаритних виробів.

Місцевий науковий базис вивчення декоративно-вжиткового мистецтва XIX–XX ст. створювали українські мистецтвознавці-дослідники декоративно-вжиткового мистецтва, зокрема П. Жолтовський, В. Василенко, Ю. Лашук, Ф. Петрякова. Пізніше до цієї когорти долучились О. Клименко, О. Пошивайло, В. Ханко, В. Міщанин, О. Щербань [1, с. 61].

Межа XIX й XX ст. стала завершальним періодом функціонування старосвітського, козацького гончарства. На зміну йому приходила доба так званого стилю українського модерну [2, с. 104]. Одним із проявів цього явища було використання національних форм архітектури та декоративно-вжиткового мистецтва у новаторському ставленні до традицій [3, с. 419].

У гончарстві Опішного з'явився новий художній напрямок в орнаменталі глиняних виробів. Окремі майстри почали оздоблювати рослинним орнаментом не лише миски, але й інший посуд [4, с. 12]. Одночасно з'явилися нововведення у техніці декорування. Нерідко бажаний орнамент прописували (ритували) дерев'яною паличкою чи залізним цвяхом, а потім внутрішні площини заповнювали фарбами [5, с. 169–170].

Особливої майстерності досягали гончарі у виробництві посуду великого формату: велетенських мисок, глечиків, макітер тощо. Формування із пластичного глиняного тіста тонкостінних пустотілих виробів майже рівномірної товщини черепка взагалі було нелегким завданням. Складність роботи значно підвищувалася під час виготовлення виробів великих розмірів, коли доводилося обробляти внутрішню поверхню рукою, до самого плеча зануреною у порожнину посудини, у той час як друга рука

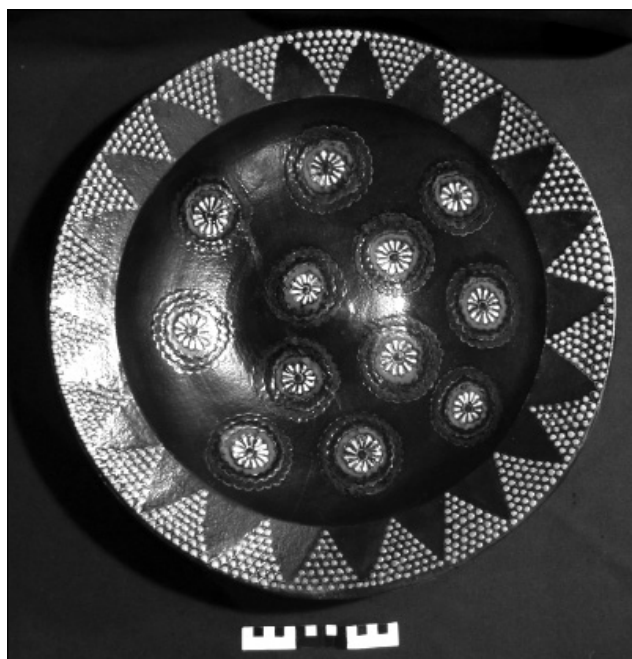

Рис. 1. ПКМВК 12721 Кс 1146. Тарілка «одиначка». 1889–1919 рр. Автор І.С. Гладиревський.

Відреставрована Ю.М. Нікітенком

згладжувала зовнішню поверхню. За таких умов відчувати товщину виведеної стінки у пластичному матеріалі, що ковзає між пальцями обох рук, міг лише майстер, наділений виключною здібністю навиком і своєрідною чутливістю, яку виховували роками роботи, та обумовлену своєрідним природним даром [6, с. 162].

Виробництвом габаритного посуду уславився один із представників гончарської династії Іван Степанович Гладиревський (1849–1919). Цей самобутній митець залишив чи не найяскравіший слід з усієї відомої родини. Перший успіх прийшов до нього через чотири роки, після того як він у 1889 р. долучився до гончарного промислу. На Полтавській сільськогосподарській виставці 1893 р. його нагородили бронзовою медаллю і токарним верстатом. Надалі на всіх виставках Російської імперії за участю опішненських гончарів експонувалися і вироби І.С. Гладиревського [7, с. 282].

На початку XX ст. починається його активна співпраця з багатьма представниками прогресивної української творчої інтелігенції – С. Васильківським, М. Самокишем, О. Сластіном. Особливо ж тісні зв'язки він підтримував з В. Кричевським, який охоче залучав народного майстра до декоративного оздоблення спроектованих ним будинків у стилі українського модерну [8, с. 392].

На своїй цеглі І.С. Гладиревський, враховуючи психологію покупців, відтискував зображення восьми різних медалей, якими була відзначена його творчість на виставках [9, с. 437]. Аналогічне клеймо зустрічаємо й на тарілці «одиначці» ПКМВК 91319 Кс 5040 із зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Загалом сучасна колекція виробів родини Гладиревських у музеї налічує 130 предметів. Серед них велика

Рис. 2. ПКМВК 91319 Кс 5040. Миска «одиначка».
1889–1919 рр. Автор І.С. Гладиревський.
Відреставрована Н.Г. Кондратенко

добірка столового та декоративного посуду, пічних кахлів і цегли. Більшість експонатів належить до довоєнного зібрання. Незважаючи на те, що значну кількість експонатів у 1941 р. було евакуйовано до Уфи, Красноярська, Свердловська й Тюмені, багато керамічних предметів залишилось в окупованій Полтаві і згоріли під час пожежі, що практично вщент знищила музей у 1943 р., або були вивезені до Німеччини [10, с. 43]. Після війни майже всі вивезені вироби повернулись дуже пошкодженими, внаслідок чого деякі з них залишили як науково-допоміжний матеріал разом із так званим «горілим фондом». У пожежі 1943 р. було знищено й значну частину фондovo-облікової документації, тому достеменно встановити джерело надходження експонатів довоєнного періоду здебільшого неможливо.

У музеї постійно ведеться робота з дослідження та відновлення таких музейних предметів. Завдяки зусиллям наукових співробітників науково-дослідного відділу фондів та науково-дослідного відділу реставрації речі, втрачені колись як експонати основного фонду, отримують друге життя. Предметом цього дослідження стали габаритні вироби І. Гладиревського – тарілки й миски «одиначки», більшість із яких постраждала у пожежі 1943 р. Наводимо перелік цих творів із зібрання музею.

1. ПКМВК 9762 Кс 638. Миска «одиначка». 1889–1919 рр. Тло – коричневе. Орнамент на вінцях: зубчики. На дзеркалі: два стилізовані дерева життя із гронами винограду, що зростаються кронами на денці. Кольори орнаменту: жовтий, білий, зелений, синій. На денці клеймо: «ГЛАДЫРЕВСКИЙ. ОПОШНЯ». Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, сушіння,

Рис. 3. ПКМВК 91405 Кс 5062. Тарілка «одиначка».
1889–1919 рр. Автор І.С. Гладиревський.
Відреставрована Т.Г. Клименко

мальовка, накапування, поливання, випалювання. Діаметр вінець 54 см, діаметр дна 23 см, висота 18 см. Із довоєнного зібрання музею.

2. ПКМВК 12720 Кс 1145. Миска «одиначка». 1889–1919 рр. Тло – темно-коричневе. Орнамент на вінцях: зубчики з накапування. На дзеркалі: стилізована квітка з тонкими пелюстками, обрамленими накапуванням. Кольори орнаменту: жовтий, червоний, білий, зелений, синій. На денці клеймо: «ГЛАДЫРЕВСКИЙ. ОПОШНЯ». Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, сушіння, мальовка, накапування, поливання, випалювання. Діаметр вінець 48,7 см, діаметр дна 20 см, висота 10 см. Із довоєнного зібрання музею. Відреставрована у Харківській філії Національного науково-дослідного реставраційного центру України Ю.М. Нікітенком у 2014 р.

3. ПКМВК 12721 Кс 1146. Тарілка «одиначка». 1889–1919 рр. Тло – темно-коричневе. Орнамент на вінцях: зубчики з накапування. На дзеркалі: несиметрично розміщені 12 стилізованих квітів хризантеми. Кольори орнаменту: червоний, білий, жовтий, синій, зелений. На денці клеймо: «ГЛАДЫРЕВСКИЙ. ОПОШНЯ». Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, сушіння, мальовка, накапування, поливання, випалювання. Діаметр вінець 48,5 см, діаметр дна 21 см, висота 10 см. Із довоєнного зібрання музею. Відреставрована у Харківській філії Національного науково-дослідного реставраційного центру України Ю.М. Нікітенком у 2013 р.

4. ПКМВК 12791 Кс 1214. Тарілка «одиначка». 1889–1919 рр. Тло – коричневе. Орнамент на вінцях: зубчики з накапування. На дзеркалі: рельєфне зображення двоголового орла із вензелем російського імператора Миколи II «Н II». Кольори: коричневий, зелений, синій, червоний, жовтий, білий. На денці клеймо: «ГЛАДЫРЕВСКИЙ. ОПОШНЯ». Глина, полива; формування на гончарному

крузі, обрізання, ліплення, сушіння, мальовка, накупання, поливання, випалювання. Діаметр вінець 52 см, діаметр дна 23 см, висота 6,5 см. Із довоєнного зібрання музею (старий інвентарний номер 10814).

5. ПКМВК 12792 Кс 1215. Тарілка «одиначка». 1889–1919 рр. Тло – сіро-жовте. На вінцях: в'юнка гілка. На дзеркалі: стилізоване зображення дерева життя. Кольори: білий, синій, коричневий. На дні клеймо: «ИВАНЪ ГЛАДЫРЕВСКИЙ. ОПОШНЯ». Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, сушіння, мальовка, поливання, випалювання. Діаметр вінець 43,5 см, діаметр дна 15,5 см, висота 8 см. Із довоєнного зібрання музею (старий інвентарний номер 10821).

6. ПКМВК 12793 Кс 1216. Миска «одиначка». 1889–1919 рр. Тло – сіро-жовте. На вінцях: в'юнка гілка. На дзеркалі: стилізоване зображення дерева життя з кульбабами. Вінця прикрашені в'юнкою гілкою з квітами. Кольори: білий, синій, коричневий, зелений. На дні клеймо: «ИВАНЪ ГЛАДЫРЕВСКИЙ. ОПОШНЯ». Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, сушіння, мальовка, поливання, випалювання. Діаметр вінець 45 см, діаметр дна 17 см, висота 8,5 см. Із довоєнного зібрання музею (старий інвентарний номер 10822). Відреставровано у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського Є.І. Мячиним у 1953 р.

7. ПКМВК 12794 Кс 1217. Миска «одиначка». 1889–1919 рр. Тло біло-сіре. Орнамент стилізований рослинний: на дзеркалі дерево життя з квітами та гронами винограду. Кольори: коричневий, синій, зелений, жовтий. На дні клеймо: «ИВАНЪ ГЛАДЫРЕВСКИЙ. ОПОШНЯ». Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, сушіння, мальовка, поливання, випалювання. Діаметр вінець 44,5 см, діаметр дна 16,5 см, висота 7,5 см. Із довоєнного зібрання музею (старий інвентарний номер 10806). Відреставровано у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського Є.І. Мячиним у 1953 р.

8. ПКМВК 19648 Кс 1522. Миска «одиначка». 1889–1919 рр. Тло темно-коричневе. Орнамент стилізований рослинний: дерево життя із сосонками та виноградом. Вінця прикрашені жовтими півколами із зірочками. Кольори орнаменту: зелений, жовтий, синій, червоний. На дні клеймо: «ИВАНЪ ГЛАДЫРЕВСКИЙ. ОПОШНЯ». Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, сушіння, мальовка, накупання, поливання, випалювання. Діаметр вінець 48 см, діаметр дна 18 см, висота 9 см. Подарована В.М. Чернишовою у 1965 р.

9. ПКМВК 91056 Кс 5029. Тарілка «одиначка». 1889–1919 рр. Тло жовто-сіре. Орнамент стилізований рослинний: на дзеркалі дерево життя та окремі квіти. Кольори: коричневий, синій, зелений. На денці клеймо: «ИВАНЪ ГЛАДЫРЕВСКИЙ. ОПОШНЯ». Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, сушіння, мальовка, накупання, поливання, випалювання. Діаметр вінець 45 см, діаметр дна 17 см, висота 7,5 см. Із довоєнного зібрання музею (старий інвентарний номер 10792). Відреставро-

вано у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського Н.Г. Кондратенко у 2016 р.

10. ПКМВК 91318 Кс 5039. Тарілка «одиначка». 1889–1919 рр. Тло – жовто-сіре. Орнамент: на дні зображення двоголового орла – малого герба Російської імперії. Кольори: темно-коричневий, жовтий, зелений, синій, білий. Без клейма. Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, сушіння, ритування, мальовка, накупання, поливання, випалювання. Діаметр вінець 51 см, діаметр дна 25 см, висота 9 см. Із довоєнного зібрання музею (старий інвентарний номер 10812). Відреставровано у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського Н.Г. Кондратенко у 2017 р.

11. ПКМВК 91319 Кс 5040. Миска «одиначка». 1889–1919 рр. Тло – світло-жовте. Орнамент: на дзеркалі чотирикінцеве дерево життя з гронами винограду, вінця прикрашені хвилькою з зірочками з накупання. Кольори: коричневий, зелений, синій. На денці клеймо: «ИВАНЪ ГЛАДЫРЕВСКИЙ. ОПОШНЯ» та штампи восьми медалей. Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, сушіння, мальовка, накупання, поливання, випалювання. Діаметр вінець 55,5 см, діаметр дна 22 см, висота 12,5 см. Із довоєнного зібрання музею (старий інвентарний номер 10856). Відреставровано у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського Н.Г. Кондратенко у 2017 р.

12. ПКМВК 91404 Кс 5061. Тарілка «одиначка». 1889–1919 рр. Тло – зелене. Орнамент на вінцях: зубчики з накупання. На дзеркалі: рельєфне зображення двоголового орла із Юрієм Зміборцем на грудях та гронами винограду. Кольори: коричневий, зелений, синій, червоний, жовтий. На денці клеймо: «ГЛАДЫРЕВСКИЙ. ОПОШНЯ». Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, ліплення, сушіння, ритування, мальовка, накупання, поливання, випалювання. Діаметр вінець 55 см, діаметр дна 25 см, висота 8,5 см. Із довоєнного зібрання музею (старий інвентарний номер 10856). Відреставровано у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського Т.Г. Клименко у 2004 р.

13. ПКМВК 91405 Кс 5062. Тарілка «одиначка». 1889–1919 рр. Тло жовто-сіре. Орнамент: на дні зображення двоголового орла з вензелем «Н». Кольори: темно-коричневий, жовтий, зелений, синій, білий. Без клейма. Глина, полива; формування на гончарному крузі, обрізання, сушіння, ритування, мальовка, накупання, поливання, випалювання. Діаметр вінець 52 см, діаметр дна 24 см, висота 8,5 см. Передано Я.О. Риженком у 1926–1927 рр. (старий інвентарний номер 10813). Відреставровано у Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського Т.Г. Клименко у 2004 р.

У народному гончарстві, зокрема у формотворчості й орнаментуванні глиняних виробів, суттєві зміни спостерігалися з упровадженням так званої Селянської реформи 1861 р., яка юридично скасувала кріпосне право в Російській імперії. Відтоді прискорено змінювався спосіб жит-

тя населення, швидкими темпами розвивалося сільське господарство й промисловість, ринок насичувався новими товарами повсякденного попиту [11, с. 232]. Давні форми посуду, під впливом новітніх побутових потреб і новітньої моди, які диктували вже порцелянові і фаянсові заводи, поступово виходили з ужитку. Натомість з'являлись нові [12, с. 61]. Для задоволення естетичних смаків, переважно міського населення, Полтавське губернське земство, яке вельми опікувалось гончарним промислом, особливого значення надавало оздобленню глиняних виробів, бо це було одним з основних факторів успішного просування їх на ринки збуту кустарної продукції [13, с. 45].

Творчість знаного опішненського гончаря І. Гладиревського у цьому контексті є досить показовою. Не полишаючи виготовлення побутового посуду, він випустив цілу серію великих декоративних мисок і тарілок. Дев'ять із наявних у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського прикрашені традиційним для модерного часу рослинним орнаментом, запозиченим із барокової вишивки. Тут ми бачимо усі орнаментальні прояви стилю: «дерево у вазоні», «дерево життя», «квіти та плоди гранату у розрізі», «листя аканту», «грона винограду» [14, с. 583]. Окрему групу складають чотири тарілки із зображенням малого герба Російської імперії, виконані у техніці ритуння та рельєфного розпису. Використання цього орнаментального елемента може пояснюватися тим, що І. Гладиревський як один із найбільш плідних виробників художньої гончарної продукції Опішного працював не лише на внутрішній регіон, а й намагався зайняти своє місце на світовому ринку. Він тісно співпрацював із Кустарним складом Полтавського губернського земства, отримуючи значні асигнування задля розбудови свого виробництва, практичну, методичну та інформаційну допомогу. Його річний прибуток на поч. XX ст. складав 6–7 тис. руб. на противагу 800–1000 руб. інших опішненських гончарів І. Бережного та Ф. Карикова, які також співпрацювали з губернським земством [15, с. 22].

Перспективою подальшого дослідження є створення та видання каталогу творів Івана Гладиревського у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. За результатами вивчення та проведення реставрації цілий ряд виробів, що свого часу були значно пошкоджені, відновлять свій експозиційний потенціал та допоможуть популяризувати спадщину відомої династії гончарів. Варто відзначити, що керамічні твори модерного спрямування мають високий рівень атрактивності як для фахівців-керамлогів, так і для пересічних відвідувачів.

ПОСИЛАННЯ

1. Пошивайло О. Опішнянська мальована миска др. пол. XIX – поч. XX ст. / О. Пошивайло. – Опішня: Українське народознавство, 2010. – 632 с.
2. Рубан-Кравченко В. В. Кричевські і українська художня культура XX століття. Василь Кричевський / В. В. Рубан-Кравченко. – К.: Криниця, 2004. – 704 с.
3. Клименко О. До питання про роботу Полтавського земства з гончарями Опішні / О. Клименко // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. Науковий збірник за ми-

нулі літа. – Київ-Опішня: Молодь – Українське народознавство, 1993. – Кн. 1. – С. 418–425.

4. Зарецкий И. А. Гончарный промысел в Полтавской губернии / И. Зарецкий. – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1894. – 126 с.

5. Пошивайло О. Фляндрівка – художній скарб українського гончарства / О. Пошивайло // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. За роки 1996–1999. – Опішня: Українське народознавство, 1999. – Кн. 4. – С. 168–185.

6. Соколов А. Гончарное производство / А. Соколов // Кустарная промышленность России: Разные промыслы. – СПб.: Типография «Якорь», 1913. – С. 159–175.

7. Ханко В. Гончарі Полтавщини на виставках 1846–1913 рр. / В. Ханко // Українська керамологія: Національний науковий щорічник. – Опішня: Українське народознавство, 2002. – Кн. 2. – С. 280–285.

8. Пошивайло О. Розвідки з історії Лівобережного гончарства / О. Пошивайло // Українське гончарство. Науковий збірник за минулі літа. – Кн. 1. – Київ-Опішня: Молодь – Українське народознавство, 2010. – С. 380–410.

9. Полтавские губернские ведомости. Неофициальная часть. – 1848. – № 43. – С. 437.

10. Стадник С. М. Музей в роки Великої Вітчизняної війни / С. Стадник // Полтавський краєзнавчий музей: сторінки історії та колекції. – Полтава, 1991. – С. 41–44.

11. Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России. – СПб, 1883. – Вып. IX – С. 232.

12. Пошивайло О. Опішнянська мальована миска др. пол. XIX – поч. XX ст. / О. Пошивайло. – Опішня: Українське народознавство, 2010. – 632 с.

13. Белько О. Діяльність органів земського самоврядування з розвитку й популяризації гончарного промислу Полтавщини (1876–1919) / О. Белько. – Опішня: Українське Народознавство, 2017. – 280 с.

14. Власенко І. О. Модерн і творчість відомих керамістів (твори Федора Чирвенка, Сидора Чирвенка і Василя Поросного у колекції Полтавського краєзнавчого музею) / І. Власенко // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Випуск IX. – Полтава: Дивосвіт, 2014. – С. 582–588.

15. Полтавское общество с-х. Кустарный отдел на полтавской с-х. выставке 1909 года. – Полтава: Электр. Тип. Г.И. Маркевича, 1912. – 33 с.

Кондратенко Н.Г. Поэзия крупных форм: керамические миски Ивана Гладыревского в собрании Полтавского краеведческого музея имени Василия Кричевского

Статья посвящена собранию габаритных мисок Ивана Гладыревского в коллекции Полтавского краеведческого музея имени Василия Кричевского. Приводится научное описание музейных предметов, определены перспективы исследования.

Ключевые слова: Иван Гладыревский, Опішня, Полтавское губернское земство, посуда, миска, керамика, реставрация, Полтавский краеведческий музей имени Василия Кричевского.

Kondratenko N.H. Poetry of great forms: ceramic bowls in the Vasyl Krychevskiy Poltava Local Lore Museum Collection

The article is dedicated to the gathering of Ivan Hladyrevskiy's great bowls in the Vasyl Krychevskiy Poltava Local Lore Museum collection. Detailed scientific description of the museum objects is made, some perspectives of the theme research are outlined.

Keywords: Ivan Hladyrevskiy, Opishne, the Poltava Huberniia Zemstvo, dish, bowl, ceramics, conservation, the Vasyl Krychevskiy Poltava Local Lore Museum.

25.02.2018 р.

